SERESTÉLY ZALÁN

THÉBA LOMBJAI

■ „Gyermekeim, ős Kadmos friss *hajtásai*, / mit ültök így körém e lépcső fokain / a bús *esdeklők lombjaival lombosan*?”[1] – faggatja Oidipusz az összesereglett thébai polgárokat, majd később, miután ígéretet tesz, hogy felkutatja Laiosz gyilkosát, ezekkel a szavakkal bocsátja el őket: „Hát menjetek most, gyermekeim innen a / lépcsőkről, és vigyétek szét a *lombokat*”.[2] A fejükön koszorúkkal, kezükben ágakkal könyörgő polgárok képe önmagában nem idegen az antik görög tragédiák világától, ám itt többet is sejthetünk: a thébaiak a Szophoklész-tragédia első „vágóképén” már-már eggyé válnak könyörgésük rituális instrumentumaival, akár megannyi falomb ülik körül uralkodójukat. Hiszen úgy is olvashatjuk a képet, hogy valamilyen metonimikus értelemben a thébaiak maguk váltak lombos fákká. A Babits-féle, 1931-es tolmácsolás rásegít erre a metonimikus olvasatra azzal, hogy elhomályosítja azt a kép mögött meghúzódó rituálét, melynek keretében a polisz lakói fonott koszorúkkal isteneik oltáraihoz járulnak kegyelemért, a koszorúkat az oltárra helyezik, és ott is hagyják mindaddig, amíg ígéretet nem kapnak a kényes helyzet rendezésére. Ha a Szophoklész-tragédia angol fordításai közül áttekintünk néhányat, azt találjuk, hogy a kép valóban termékeny homályt rejt.

David Grene 1942-es tolmácsolásában például így néz ki az imént idézett két passzus: „Children, *young sons and daughter*s of old Cadmus, / why do you sit here *with your suppli-*

... az, hogy az esdeklőknek lombjai vannak, a magyarban azt is jelentheti, hogy kellékként rendelkeznek ezekkel, ám azt is, hogy lombokat „eresztettek/ növesztettek”.

ant crowns?"[3] A „suppliant crowns" kifejezéshez Grene beilleszt egy lábjegyzetet: „wreaths worn by people who ask favors of the gods",[4] vagyis 'olyan koszorú/füzér, amelyet az istenektől szívességet kérő emberek viseltek'. Arra is érdemes felfigyelni, hogy a Babits-féle fordításban szereplő, a fa-metonímiára ráerősítő „hajtások" helyett itt egyszerűen „young sons and daughters" jelenik meg. Grene-nél az oidipuszi elbocsátó gesztus így hangzik: „Come, children, take your *suppliant boughs* and go; / up from the altars now."[5] E második helyen tehát már nem lomb szerepel, mint Babitsnál, hanem a 'faág', 'gally' jelentésű „bough".

Ian C. Johnston 1969-es fordításában ezt olvassuk: „My children, latest *generation* born from Cadmus, / why are you sitting here with *wreathed sticks in supplication* to me".[6] Itt „hajtások" helyett a 'nemzedék' jelentésű „generation" szerepel, a mondat további része pedig nagyjából így olvasható magyarul: „hozzám könyörgő koszorús/lombos/koronás botokkal/ágakkal mért ültök itt?" Nyilvánvaló, hogy itt eszközszerűségében leválik az emberekről a koszorús/lombos/koronás bot/ág. Johnstonnál Oidipusz ezzel ereszti haza az összesereglett thébaiakat: „But now, my children, as quickly as you can / stand up from these altar steps and take / your *suppliant branches*."[7] Tehát, akárcsak a Grene-féle fordításban, a második hely itt sem a „lombra" erősít rá, hanem az eszközszerűbb „branches"-t, vagyis 'gallyat'/'ágat' szerepelteti.

Van a tragédiának egy egészen friss, 2020-as angol tolmácsolása is, Kovács Dávid a fordító: „O children, *youngest seed* of ancient Cadmus, / why do you sit here pleading at my gate, / *holding your suppliant branches twined with wool*?"[8] Izgalmas, hogy itt a Babits-féle „hajtások" helyett a 'mag' jelentésű „seed" szerepel (ami elvileg szintén a fa-metonímiát anticipálhatná), és a mondatba bekerül a 'tartva' jelentésű „holding" ige, amely azt látszik hangsúlyozni, hogy a bárányszőrrel betekert 'esdeklő'/'könyörgő' 'ágak'/'gallyak' pusztán rituális eszközök. Itt az is szokatlan a korábbi fordításokhoz képest, hogy a rituális tárgy leírása az ógörög eredetit is meghaladja kifejtettségben (vö. „twined with wool").

Ha összevetjük ezeket a fordításokat az eredeti, ógörög sorokkal, az derül ki, hogy mind a négy fordítás lehetséges, ugyanakkor a Babits-féle tolmácsolás kicsit felülpoetizált. Nem pontatlan, de talán ez a legelrugaszkodottabb. Így fest a vitatott ógörög hely: „ἰκτηρίοις κλάδοισιν ἐξεστεμμένοι"[9] vagyis: (ἰκτηρίοις) könyörgésre való/szolgáló/alkalmas (κλάδοισιν) ággal/gallyal/babérággal (ἐξεστεμμένοι) koszorúzva/koronázva/körbefűzve/füzérezve. Tehát „lomb"/„füzér"/„koszorú"/„korona"/„ág"/„gally" – nagyjából ezek a fordítási opciók merülnek fel, bár a kérdés nem föltétlenül az, hogy ezek közül melyiket választja a fordító, hanem sokkal inkább az, hogy milyen viszonyba hozza ezt a „könyörgő/esdeklő" melléknévvel. Tételesen szólva, a problémát abban látom, hogy „könyörgőágak"-ról vagy „könyörgő ágakról" beszélünk. Az ógörög szöveg, úgy tűnik, mindkét lehetőséget kínálja. A magyarban világosan jelölhető kettő közötti különbség: előbbi egy szertartás, egy szokás kelléke, míg utóbbi inkább abba az irányba visz, hogy ezek a lombok/füzérek/koszorúk/koronák/ágak/gallyak átveszik egy emberi testrész, a kar és/vagy a fej szerepét, testrésszerűvé válnak, és fordítva: maguk a testek, melyeknek részei ezek a tagok, fákká kérgesednek. Babits ilyen szempontból érdekes megoldást választ: „a bús esdeklők lombjaival lombosan" tulajdonképpen nem kötelezi el magát egyik opció mellett sem, megtartja a lehetséges jelentések oszcillálását, hiszen az, hogy az esdeklőknek lombjai vannak, a magyarban azt is jelentheti, hogy kellékként rendelkeznek ezekkel, ám azt is, hogy

lombokat „eresztettek/növesztettek". Az angol fordítók nehezebb helyzetben vannak, ha jelölni kívánják, hogy a két opció közül melyiket tartják relevánsnak, hiszen esetükben például nem működne az egybeírás vs. különírás stratégia. Ezért, ahogy a fent idézett fordítói gyakorlatok is mutatják, ők inkább a kép kifejtettségi szintjével operálnak. A „τροφή" szó, amit Babits „hajtás"-ként, Kovács pedig „seed"-ként fordít, inkább 'takarmány'-t, 'étel'-t, 'eledel'-t, 'táplálék'-ot, 'élet'-et, 'életmód'-ot, 'ivadék'-ot, 'fészekalj'-at, 'poronty'-ot, 'nemzedék'-et jelent (a 'hajtás' vagy a 'mag' jelentések nem szerepelnek a lehetőségek között, bár az 'ivadék', a 'poronty' továbbgondolható ebbe az irányba). Az ógörög szöveg 143. sorában,[10] a thébaiakat hazabocsátó felszólításban az 'ág'/'gally'/'babérág' jelentésű „κλάδους" szó ismétlődik, a „vigyétek szét a *lombokat*" babitsi megoldás konzekvens ugyan, enyhén a „faemberek/emberfák" megoldás irányába mozdítja a korábbi képet, de kissé felülpoetizált.

A kérdés számomra úgy merül fel, hogy vajon miért indítja tragédiáját Szophoklész olyan képpel, amely ennyiféle értelmezésnek és félreértésnek ad teret. A dráma szövegének jócskán vannak olyan passzusai, ahol a négy említett tolmácsolás majdnem megegyezik, ám az idézett helyen a finom elhajlások, értelmezések sokféleségét éppen a tragédia eredeti, ógörög szövege teszi lehetővé. Véletlen lenne, hogy az *Oedipus király* ilyen képlékeny trópussal indul? Megkockáztatom: az értelem oszcillálása a holt rituális instrumentum és a lombos emberfák között bizonyos szempontból magának az ógörög tragédiaszövegnek a „bűne", olyan bűn, amely figyelmet érdemel, és amelyre Babits fogékonynak mutatkozott. De ebben az esetben tovább kell kérdezni: miért lenne olyan nyugtalanító a fává válás gondolata? Amennyire tudom, az antik görög világban a fává, illetve egyéb nonhumán létezővé válásnak nincs valamilyen tartósan pozitív vagy tartósan negatív értelme. Az Ovidius által moralista mesévé átdolgozott görög mítoszban, Philémón (Φιλήμων) és Baukisz (Βαυκίς) történetében a hársfává, illetve tölgyfává változás pozitív értelmű, az istenek ajándéka. Máshol, például az *Odüsszeiá*ban az emberi létmód nonhumán létmóddal való felcserélődése büntetés. Tehát valamilyen pontszerű, „történetibb", kontextusfüggőbb választ kell találnunk arra a kérdésre, hogy a thébaiak fává válása miért tarthat számot figyelemre.

Bizonyára a fák „alig-életé"-vel kapcsolatos percepció találkozik itt valamivel, amit Szophoklész és kortársai veszedelmesnek, nyugtalanítónak érezhettek. Az emberi percepcióra hagyatkozva, a fák legalább annyira holtak, mint amennyire élők. Életük ritmusa időszakonként olyannyira visszafogott, hogy az emberi tekintet számára kihívás az élők pulzálását fölfedezni bennük, de ugyanilyen átmenetiségre, élet és halál közötti létmódra utal, hogy „eleven" húsukat félholt kéreg borítja, vagy pedig az, hogy félig a talajban, félig a felszín fölött léteznek, egyszerre kapaszkodva mindkét szférába. A fa képében tulajdonképpen kritériumát veszti az élőnek és a holtnak a szétválaszthatósága, élet és halál között szabad átjárás nyílik.

A problémakör érintkezik a temetetlen holtak kérdéskörével. A Laiosz-ügy bizonyos értelemben a temetetlen halott esete. Lezáratlan maradt az „akta", felderítetlen a gyilkos kiléte, így az egykori király végül is a temetetlen, végső nyugalomra nem helyezett görögök sorsán osztozik. A temetetlen holtak kísértenek, holtukban sem lelhetnek nyugalmat, megzavarják az élőket, dögvészt, kórságot hoznak, és viszályt szítanak köreikben.[11] A temetetlen halott problémája az antik görög gondolkodás egyik kiemelt kérdése.[12] A lombok sokaságaként Oidipusz

köré sereglő thébai polgárság – mint a „temetetlen” Laiosz sokszoros tükörképe – faszerűségében nem a halálnak, a pusztulásnak, a megszűnésnek van kiszolgáltatva, hanem annak a bizonytalanságnak, hogy az élet és a halál közötti senkiföldjén, ebben a langyos borzalomban reked. A pusztulás, a megsemmisülés szinte ajándék ehhez képest.

Szophoklész Görögországa nem Homérosz Görögországa. Ez a mítoszok kvázireflexív, kvázikritikai újragondolásának az ideje. Ha megengedően értelmezzük a kortársiasságot, Szophoklész Szókratész és Platón kortársa, előbbinél huszonnyolc, utóbbinál hetven évvel idősebb. Szókratész negyven esztendős, amikor Athénban az *Oedipus Tyrannus*t játsszák, valószínűleg i. e. 429-ben, egy évvel a 430-as athéni „pestisjárványt”[13] követően. A bontakozó metafizikai, ontológiai gondolkodás Görögországa ez, ahol egyre fontosabbá válik a különböző létfilozófiai minőségek reflexív elkülönítése. A langyossal le kell számolni, emberinek és nem emberinek, élőnek és holtnak metafizikai értelemben, nem fokozatilag, hanem minőségileg kell elkülönülnie. Georges Minois *A pokol története* című munkájában különálló fejezetekben tárgyalja Homérosz másvilágképét, illetve a későbbi „filozofikus” másvilágkoncepciókat, utóbbihoz sorolja többek közt a Platónét is. „Riasztó ez a föld alatti világ: az Iliász »nyirkos, rettenetes termek«-ről szól, »miket isteneink is utálnak«; s keserű bánat kíséri azokat, akik leszállnak »Hádész házába, a földnek ölébe«. Zárt világ ez: Athéna »zárt kapuju Hádész«-t emleget, Hésziodosznál pedig »homályos Tartarosz« jelenik meg, »szűk nyílású«, ahol »körben rézfal fut«. »Gyűlöletes nekem, Hádész kapujával egyenlőn«, halljuk többször is Akhilleusztól, s Odüsszeusz is ugyanezt a kifejezést használja. […] Az alvilág két szintre tagolódik. A Hadész alatt a titánokat fogva tartó Tartarosz mélységei találhatók, ahonnan nincs visszaút. Zeusz azzal fenyegetőzik, hogy oda küldi a vele engedetlen halhatatlanokat. […] A holtak mind nyomorúságosak, és nyugtalanítóan viselkednek. Körülfogják Odüsszeuszt […]. Az alvilág mindenkit magába fogad, kivéve azokat, akiket nem temettek el. Ezért könyörög Patroklosz Akhilleusznak: »Hantolj el mielőbb, jussak Hádész kapuján túl. / Árnyai így a kiszenvedteknek, elűznek a lelkek, / s nem hagyják, hogy túl a folyón közibük keveredjem; / nagykapujú Hádész körül így vaktában bolyongok.« [...] Csakhogy azok sorsa sem sokkal kívánatosabb, akiket eltemettek: »röpdöső árnyak« lesznek belőlük, s kiáltásaik inkább a denevérekére, mintsem a fecskékére emlékeztetnek”[14] – írja Minois a homéroszi másvilágról. Ehhez képest a Platón-féle „*Gorgiasz* […] különbséget tesz átmeneti és örökös szenvedésre ítéltek között. Mindenkiről csak a szenvedés képes lemosni a bűnt, ám míg egyesek esetében a kínok gyógyító hatásúak, mások javíthatatlanok maradnak, s ezért örök gyötrelmekre ítéltetnek […]. Főleg királyokat, zsarnokokat és politikusokat találunk e javíthatatlanok között, »mert korlátlan hatalmuk miatt ezek követik el a legnagyobb s legorvosolhatatlanabb bűnöket«. Tegyük hozzá, hogy a *Phaidón*ban Platón komolyan számol még egy harmadik, a gonoszokra váró büntetéssel: akik egész életükben testi vágyaik rabszolgái voltak, azoknak lelkei arra ítéltetnek, hogy a földön bolyongjanak, miközben képtelenek szárnyra kelni Hádész felé, mert testük súlya állandóan lefelé húzza őket, s kisvártatva a legfőbb bűnüket megjelenítő állatokban testesülnek meg.”[15] Platón másvilágában tehát már van ítélet, differenciáltabb, morális értelemben rétegzettebb, bűnösöknek és ártatlanoknak nem ugyanaz a bánásmód jut sorsrészükül, illetve fennáll a megtisztulás lehetősége. Ez Homérosznál még elképzelhetetlen volt. Az *Odüsszeia* másvilágában mindenki egyformán szenved, s még

náluk is jobban szenvednek azok a temetetlenek, akiknek Hádész küszöbét sem sikerült túllépniük.

Bizonyos értelemben ennek a nagy horderejű, a nyugati gondolkodásban dominánssá váló metafizikai, ontológiai rétegződésnek az előfutára az *Oedipus király*, amikor Théba szenvedő gyermekeit megannyi élőholt faként állítja a közönség elé. A tragédia tehát a sors és a történeti idő, a jelen és a jövő összefüggései mellett egy láthatatlan szálon ezt a létfilozófiai fonalat is görgeti: az ontikus ingadozás, az ontikus langyosság tilalmát. A mű a mitikus múltból építkezik, de szembe is helyezkedik azzal, leszámol a kísértetekkel és egy kísértetjárta korral: „vigyétek szét a lombokat"!

■ JEGYZETEK

1. Szophoklész: *Oedipus király*. (Ford. Babits Mihály) In: Uő: *Élektra, Oedipus király, Antigoné*. Szépirodalmi, Bp., 1983. 73.
2. Uo. 78.
3. Sophocles: *Oedipus the King*. (Trans. David Grene) In: David Grene – Richmond Lattimore (eds.): *Three Greek tragedies, Aeschylus's* Prometheus bound, *Sophocles's* Oedipus Rex, *Euripides's* Hippolytus. The University of Chicago Press, Chicago, 1942. [https://www.yumpu.com/en/document/read/11320600/oedipus-the-king-full-textpdf]
4. Uo.
5. Uo.
6. Sophocles: *Oedipus the King*. (Trans. Ian C. Johnston) Richer Resources Publications, Arlington, Virginia, 2007. [https://www.slps.org/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=22453&dataid=25126&FileName=Sophocles-Oedipus.pdf]
7. Uo.
8. Sophocles: *Oedipus the King*. (Trans. David Kovacs) Oxford University Press, New York, 2020. [https://books.google.ro/books?id=cKXaDwAAQBAJ&pg=PT50&lpg=PT50&dq=O+children,+youngest+seed+of+ancient+Cadmus,+/+why+do+you+sit+here+pleading+at+my+gate,+/&source=bl&ots=c9eE6zU5pE&sig=ACfU3U0QX7RTxQ1v_y32YEgm9hMd9JMQsw&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwikr6iT4-3oAhXjpIsKHTRFAJQQ6AEwAHoECAwQKQ#v=onepage&q=O%20children%2C%20youngest%20seed%20of%20ancient%20Cadmus%2C%20%2F%20why%20do%20you%20sit%20here%20pleading%20at%20my%20gate%2C%20%2F&f=false]
9. A tragédia teljes ógörög szövege, illetve szavakra bontott angol fordítása elérhető az alábbi oldalon: http://folio2.furman.edu/ot/pages/urn_cts_greekLit_tlg0011_tlg004_1-57.html
10. Uo.
11. René Girard szerint a „pestis", a „dögvész", a „járvány" a mítoszokban általában valamilyen „mimetikus ciklikusság"-ra, közösségi konfliktusra utal, amelyet a bűnbak kiűzésével, később pedig istenné emelésével (epifánia) hárít el ideiglenesen a közösség. „Ebben a világban a »pestis« szó nemcsak szigorúan orvosi értelemben használatos, hanem jelentése gyakran társadalmi vetülettel is rendelkezik. A reneszánsz korig azt látjuk, hogy az »igazi« járványok felborítják a társadalmi viszonyokat. S ahol a társadalmi viszonyok felborulnak, ott felbukkanhat a pestisjárvány gondolata. Ez a fogalomkeveredés annál könnyebben kialakulhat, mivel mindkét »pestis« egyformán ragályos." René Girard: *Látám a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből. A kereszténység kritikai apológiája*. (Ford. Sujtó László) Atlantisz, Bp., 2013. 70.
12. Vö. „Noha erről a[z *Oedipus király*] darabban nem értesülünk, bizonyosra vehető, hogy a király és kísérői holttestét tisztességgel elföldelték. Mindamellett emléke, a »tiszta« tény is, hogy egykor megölték, elegendő ahhoz, hogy betegséggel árassza el a földet. Csak annál nagyobb veszély a városra nézve a temetetlen halott. Az *Antigoné* nem gyilkosságok története, hanem a háborúé, de ott is szenny és fertőzés fenyegeti a várost. […] A bomlasztó kórság mögött Antigoné szeme felfedezi az Igazság betegségét. Ha Kreónnak igaza van, és az ellenségként jött testvér holta után is megcsúfolandó, akkor mindent elárasztha a szenny, és újra a Város épsége megy veszendőbe. Antigoné tudja, hogy a halott tetemét el kell takarni – ha másként nem lehet, saját testével kell eltakarnia. Ép testtel eltávolítani, távol tartani a beteg testet – ezt követeli a Város egészsége." Horváth Andor: *Oidipusz és a Város*. In: Uő: *A szent liget: Tanulmányok a görög tragédiáról*. Polis, Kvár, 2005. 104.)
13. Azért érzem itt szükségesnek az idézőjel használatát, mert noha az antik történelmi források valóban pestisként emlegetik ezt a járványt, újabb kutatások amellett érvelnek, hogy a járványt egy ismeretlen, keletről behozott vírus okozta.
14. Georges Minois: *A pokol története*. Atlantisz, Bp., 2012. 38–40.
15. Uo. 75.